

"Hulp beperken tot voedsel en gezondheidszorg is mensen als vee behandelen." De Malagassische filmmaker Marie-Clémence Paes stelt de lens op scherp. De megafoon van noodhulp en de thematische focus van internationale samenwerking op onderwijs, voedselzekerheid en veiligheid, zetten culturele ontwikkeling in de wachtkamer. Voor later, als de zaken beter gaan. Een vergissing?

Cultuur, het snelle baanvak tussen Zuid en Noord

Over de impact van cultuur op (onze) ontwikkeling

“ Er zat een rebels kantje aan de snelle heropbouw van de muziekschool in Gaza: alsof men wou zeggen: *Wij willen niet enkel gedefinieerd worden in termen van basisbehoeften.*

De kernvraag komt hierop neer: kunnen kunstenaars en sociaal-culturele projectleiders hun plaats opeisen naast artsen, leraars en landbouwexperten, of beantwoordt cultuur eerder aan een te rechte, maar toch secundaire behoefte? De pragmatische denker in ons neigt eerder naar de tweede optie. Immers: wie geen dak boven het hoofd heeft en scheel kijkt van de honger, denkt hoegenaamd niet aan kunst. Een aantal spelers in het internationale cultuurlandschap durft dit openlijk in vraag te stellen. Niet vanuit zelfbehoud, maar vanuit een fundamentele reflectie over ons mens-zijn. n'GO stak zijn licht op bij enkele geëngageerde cultuuractoren.

Mens blijven in ontbering

Lukas Pairon is stichter van *Music Fund*, een vzw die voor het Zuiden instrumenten verzamelt en herstelt en ook technische

© MORPHART - FOTOLIA

(Neo-)koloniale instrumentalisering van cultuur

Cultuur mag dan een zachte sector genoemd worden, onschuldig is ze niet. Onze eigen vaderlandse geschiedenis getuigt van een niet zo fraaie omgang met cultuur in Afrika. In 1890 is 99% van de Belgen antikoloniaal. De gevestigde machten – overheid, kerk, universiteiten – zetten daarom alles in het werk om de bevolking te overtuigen dat onze aanwezigheid in Congo nodig is. Het beeld van de Afrikanen wordt bewust op racistische wijze vertekend. Tijdens de koloniale periode worden de Congolezen als volstrekt onbekwaam geportret-

teerd, vergezeld van de leugen: we gaan hen ontwikkelen, we gaan hen cultuur bijbrengen. Na de onafhankelijkheid wordt een heel nieuw discours ingezet. Media, onderwijs en cultuur ontmenselijken het beeld van Congo door van complete chaos te gewagen. Onze aanwezigheid beschermt de beschaving die door de kolonisatie aangebracht is. Vandaag sluimert nog steeds een neokoloniale kijk in onze benadering van cultuur. Die uit zich het sterkst in de afwezigheid van zuiderse stemmen en beelden in ons praten over Afrika.

Bjorn Maes

opleiding in instrumentenherstel financiert. Hij zag hoe tijdens de Gaza-oorlog van 2008-2009 de eerste muziekschool van de stad gebombardeerd werd en na amper twee maanden weer openging. *“Hebben ze geen andere prioriteiten?, kon je je afvragen. Maar kunst maakt dat je je meer mens voelt. Het is wat mensen in de meest barre omstandigheden het hoofd boven water doet houden. Dieren hebben nood aan voedsel, onderdak en veiligheid, maar mensen kunnen erg ver gaan in het ontberen daarvan. Dat hebben we gezien tijdens de Tweede Wereldoorlog en dat is ook wat mij in Gaza en Kinshasa trof. Er zat een rebels kantje aan de snelle heropbouw van de muziekschool; alsof men wou zeggen: *Wij willen niet enkel gedefinieerd worden in termen van basisbehoeften.*”*

Bjorn Maes, programmamanager bij de cultuur-ngo Africalia, valt Lukas Pairon bij. “Cultuur is zo inherent aan ons mens-zijn dat het een mensenrecht is. De Universele Verklaring Van de Rechten van de Mens

vermeldt identiteitsbeleving via kunst en cultuur expliciet. De Overeenkomst van Cotonou, de SDG's, de Human Agenda, de UNESCO: allemaal verwijzen ze naar de nood aan en het recht op cultuurbeleving. Neen, het ontberen van kunst is niet levensbedreigend, maar eigenwaarde en betrokkenheid bij een gemeenschap kan je moeilijk als secundair afdoen.”

Meesterschap, ownership en flow

Over de plaats van kunst in de menselijke ontwikkeling is al veel inkt gevloeid. Lukas Pairon ergert zich aan het romantische discours, waarin de rol van muziek wordt overdreven. “Gratis uitspraken als *Kunst verzacht de zeden* irriteren mij. Kunsten kunnen zeker een rol spelen, maar de sociale impact ervan moet concreet onderzocht en gedefinieerd worden.¹ Tijdens mijn doc-

¹ Lukas Pairon is mede-oprichter van SIM (*Social Impact of Music-making*), een multidisciplinair onderzoeksplatform aan de Universiteit Gent dat de sociale bijdrage van muziek onderzoekt. Hij promoveert in 2017

“Gratis, romantische uitspraken als *kunst verzacht de zeden* zijn irritant. Kunsten kunnen zeker een rol spelen, maar de sociale impact van muziek moet concreet onderzocht en gedefinieerd worden.”

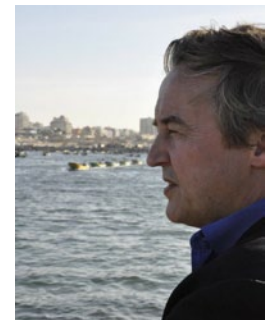
© CLOUD-MINE-AMSTERDAM - ISTOCK

toraatsonderzoek heb ik twee groepen in Kinshasa van heel nabij geobserveerd. Ik volgde een bende ex-gangsters die beweren dat muziek hen gered heeft. Ik wilde graag weten wat de rol van muziek dan precies was. Ook bij een andere groep, namelijk heksenkinderen, onderzocht ik de impact van muziek. Telkens kwam ik tot dezelfde conclusie: als je wil dat muziek een ontwikkelingsfactor wordt, heb je uiteraard sterke muziekpedagogen nodig, maar vooral ook mensen met sociale expertise en capaciteiten. Anders blijft de sociale impact beperkt. Er is nog een andere belangrijke factor die ik ontdekte: bij muziek is meesterschap, de beheersing van een instrument of repertoire, heel belangrijk. Het geeft mensen het gevoel dat ze het stuur zelf in handen hebben, dat ze controle uitoefenen. Meesterschap maakt mensen trots, zelfbewust en

met een thesis over het thema.

moedig. En dat heeft dan weer positieve effecten op andere dingen in het leven.”

“Maar meesterschap alleen volstaat niet. In Congo staat de cultuur van *chefferie*

Lukas Pairon

vaak in de weg. Als een programma goed loopt, gaat altijd wel iemand met de eer lopen om er geld uit te slaan. Wie via muziek ontwikkelingskansen wil bieden, moet er aandacht voor hebben dat de kinderen of volwassenen het gevoel krijgen dat wat opgebouwd wordt, van hen is. Zij moeten mee bepalen wat er gespeeld wordt en wie verantwoordelijkheid draagt. Dat is *ownership*.” En dan is er dat ene, bijna onvatbare element: de *flow*, wat Lukas Pairon gemakshalve het plezier noemt. “De voormalige gangsters die ik volgde, speelden traditionele percussiemuziek. Ze klaagden dat ze er nauwelijks

“ Onze films zijn mogelijk technisch beter, maar wat de Afrikaan over zijn wereld zegt, is per definitie interessanter.

iets mee verdienen omdat er neergekeken werd op traditionele muziek. Ik vroeg me af waarom ze het dan toch bleven doen. Het bleek alles te maken hebben met de *flow*, een staat van zijn waarin je je goed voelt, waarin de tijdsnotie wegvalt. Artiesten kennen dat gevoel goed. Als mensen in overlevingssituaties toch kunst blijven maken, dan heeft dat met die *flow* te maken. Men creëert een andere wereld waarin men zelf aan het stuur zit en met anderen samen een creatief object creëert. Dit is geen vluchtgedrag, het is wat kunst met mensen doet.”

Perspectieven van elders

Jan Goossens is sinds enkele maanden directeur van het Festival de Marseille, maar als artistiek directeur van de Koninklijke

Vlaamse Schouwburg (KVS) zette hij jarenlang uitwisselingen en producties met Afrikaanse kunstenaars op. Hij beaamt dat kunst mensen aan het stuur van hun leven kan zetten. “De relatie tussen cultuur en ontwikkeling heeft alles te maken met één sleutelwoord: emancipatie. Mensen helpen om de capaciteit te ontwikkelen om autonoom en kritisch te denken. Culturele of artistieke uitwisseling bevestigt mensen in hun talenten en eigen kunnen. Maar die kwaliteiten moeten vervolgens geconfronteerd worden met perspectieven van elders: je bevraagt jezelf aan de hand van nieuwe zienswijzen. Zo word je een zelfstandig denkend en handelend wezen.”

Culturele emancipatie en diversiteit zijn cruciaal, vindt ook Bjorn Maes. “In de film-

industrie bijvoorbeeld is de Amerikaanse dominantie heel sterk. Daar moeten we weerwerk tegen bieden. Als mensen zich met een gemeenschap verbonden willen voelen, dan kunnen ze zich niet enkel associëren met wat van buitenaf komt. Africalia spiegelt haar werking aan het model dat in de twintigste eeuw de Vlaamse volksverheffing heeft gestuurd. De Vlaamse emancipatie verliep langs socio-culturele actie in culturele centra en bibliotheken. Dat model werkt ook in internationale samenwerking: inhoudelijk hebben wij in het Zuiden niets aan te bieden, enkel institutioneel, technisch en financieel. Voor die professionalisering en verduurzaming is lokaal ownership cruciaal. Alle programma-assistenten zijn lokale experts die werken voor lokale organisaties. In Uganda

Guido Convents

bijvoorbeeld steunen we Bajimba, een platform voor podiumkunsten dat verder kijkt dan de eigen werking. Zij identificeren noden uit de hele sector en laten die beheren door diverse organisaties naargelang hun expertise. Ook in Zuid-Afrika en elders in Afrika zien we hoe lokale partners zelf een economisch model opzetten om een inkomen te verwerven uit kunst. De rol van westerse cultuuractoren is om die emancipatorische werking te ondersteunen.”

Experten met een handicap

Guido Convents, directeur van Afrika Filmfestival, is expert in koloniale filmpropaganda. Hij startte met de vertoning van anti-koloniale films naar aanleiding van Vierkant voor Afrika, een hoogmis voor alle Vlaamse ngo's in 1996 rond het thema Afrika. “Alle getoonde films waren van Belgische makelij: propaganda voor de bestaansreden van de ngo's. Er werd over Afrika gesproken en een beeld gegeven van een noodlastige regio, terwijl aan geen enkel debat een Afri-

kaan deelnam.”

“Koloniale miskennis van lokale culturen en stereotypering zijn nog steeds actueel. Onze kijk op Afrika is vertroebeld.”

² Toen de VRT 50 jaar onafhankelijkheid van Congo belichtte, toonde ze *Bwana Kitoko*, een uiterst koloniale film. En de bejubelde film *Black* is één van de meest racistische films van de laatste jaren. Wat een stereotiep beeld! Als je door Matonge wandelt, heb je voortaan schrik... Ook als Rudi Vranckx, een journalist die ik nochtans waardeer, naar Congo reist om een 'onbevooroordeeld' portret te maken, mondt dat uit in een voorspelbaar beeld van vervallen koloniale infrastructuur en mensen die zeggen 'dat het vroeger beter was'. Onze films zijn mogelijk technisch beter, maar wat

Jan Goossens

² <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2010/07/06/vrt-en-50-jaar-congo-dewansmaak-voorbij>

de Afrikaan over zijn wereld zegt, is per definitie interessanter.”

“Vandaag zit het probleem niet alleen in de expliciete onderwaardering van lokale culturen, maar in de volledige afwezigheid ervan in onze media. Hoe kan je van culturele diversiteit spreken als je de beelden van daar niet binnenlaat, als je een Belgische cineast of schrijver naar Congo stuurt voor een ‘authentiek’ verhaal? Diversiteit is *hun* artistieke producten uitgeven en opnemen in je programmatie. Aan talent en potentieel is er geen gebrek, enkel aan geld en *exposure*. Willen we de culturele emancipatie echt een duwtje geven, dan moeten we een ander, reeler beeld van de wereld tonen. We moeten dingen toelaten die tegen ons vertrouwde beeld van Afrika ingaan en we moeten de mechanismen doorbreken waarom mensen hier geen kansen krijgen. Afrika Filmfestival toont enkel het beste; op kwaliteit mag je niet afdingen, juist om het foute beeld recht te zetten. Aan Afrikaanse talenten geven we een forum en aan mensen *hier* een kans op ontwikkeling: door beelden te tonen die ze nooit eerder zagen.”

Enkele jaren geleden pakte Africalia uit met een campagnebeeld en een citaat van de Malagassische filmmaker Marie-Clémence Paes. De boodschap: Cultuur gaat over de kern van ons mens-zijn.

Noord en Zuid in hetzelfde bad

Dat in de eerste plaats de westerse mens ontwikkeld moet worden, is een idee dat ook **Jan Goossens** genegen is. Ontwikkelingssamenwerking is allang geen eenrichtingsverkeer van geven en ontvangen meer, zegt hij. “De westerse mens heeft geen reden om zich op de borst te kloppen. Kijk naar de structurele precariteit in grote Europese steden. Waar is Noord en waar is Zuid?

Wie ontwikkelt wie? De volgende decennia zullen we in het Noorden een deel van onze welvaart moeten opgeven en naar duurzamere vormen van verdeling moeten gaan. Dat is niet noodzakelijk een probleem, het kan zelfs interessant zijn. Maar onze krampachtige manier van reageren geeft aan dat vandaag vooral het Noorden behoefte heeft aan begeleiding over hoe het moet omgaan met een samenleving die armer en ouder wordt. Het Zuiden heeft ons ontzettend veel

“Hoe kan je van culturele diversiteit spreken als je een Belgische cineast of schrijver naar Congo stuurt voor een ‘authentiek’ verhaal? Diversiteit is *hun* artistieke producten uitgeven en opnemen in je programmatie.

te bieden, niet enkel op artistiek en cultureel vlak, maar ook in levenslessen. Solidariteit, moed en durf zijn noties waarover ik veel heb opgestoken in Afrika. Die levenslessen zitten in de rugzak van elke Afrikaanse artiest. Noord en Zuid kunnen in een concreet artistieke context elkaar versterken en zo de schema's van ongelijkheid en dominantie doorbreken. Maar dat cultuur een bevoorrecht domein is voor uitwisselingen op voet van gelijkheid, is jammer genoeg niet helemaal juist. De economische ongelijkheid blijft roet in het eten gooien. Zelfs als we enkel instaan voor de fondsen en geen enkele inhoudelijke bijdrage leveren, leeft vaak de idee dat de sponsor ook artistiek dominant is. Om dat zieke mechanisme te breken en uitwisselingen op voet van gelijkheid te bevorderen, is er van beide kanten een grote luisterbereidheid nodig. En dat kost tijd, veel tijd. De belangrijkste vraag

voor de toekomst is hoe we de capaciteit van bestaande Afrikaanse centra sterker kunnen ondersteunen om tot volledige autonomie en emancipatie te komen.”

“Culture is the song, not the instrument”

Als cultuur een uitgelezen vehikel is voor sociale ontwikkeling en emancipatie, mogen en moeten we culturele uitwisseling dan inzetten als politiek instrument? Bjorn Maes verzet zich tegen elke instrumentalisering van de kunsten: ‘*Culture is the song, not the instrument*’, schrijft hij in een helder pleidooi.³ “Cultuur heeft niets met partijpolitiek te maken en mag zich voor geen enkele kar laten spannen. Maar waar ze wel een bijzondere bijdrage toe levert, is maat-

³ <http://africalia.blogspot.be/2013/04/culture-is-song-not-instrument.html>

“ Cultuuractoren in ontwikkelingssamenwerking moeten investeren in de creatie van gedeelde ruimtes waar mensen elkaar echt ontmoeten en waar waarden als solidariteit, respect, luisterbereidheid en gelijkheid gepromoot worden. De geïnstitutionaliseerde politiek en de corporate media bieden die ruimte niet langer.

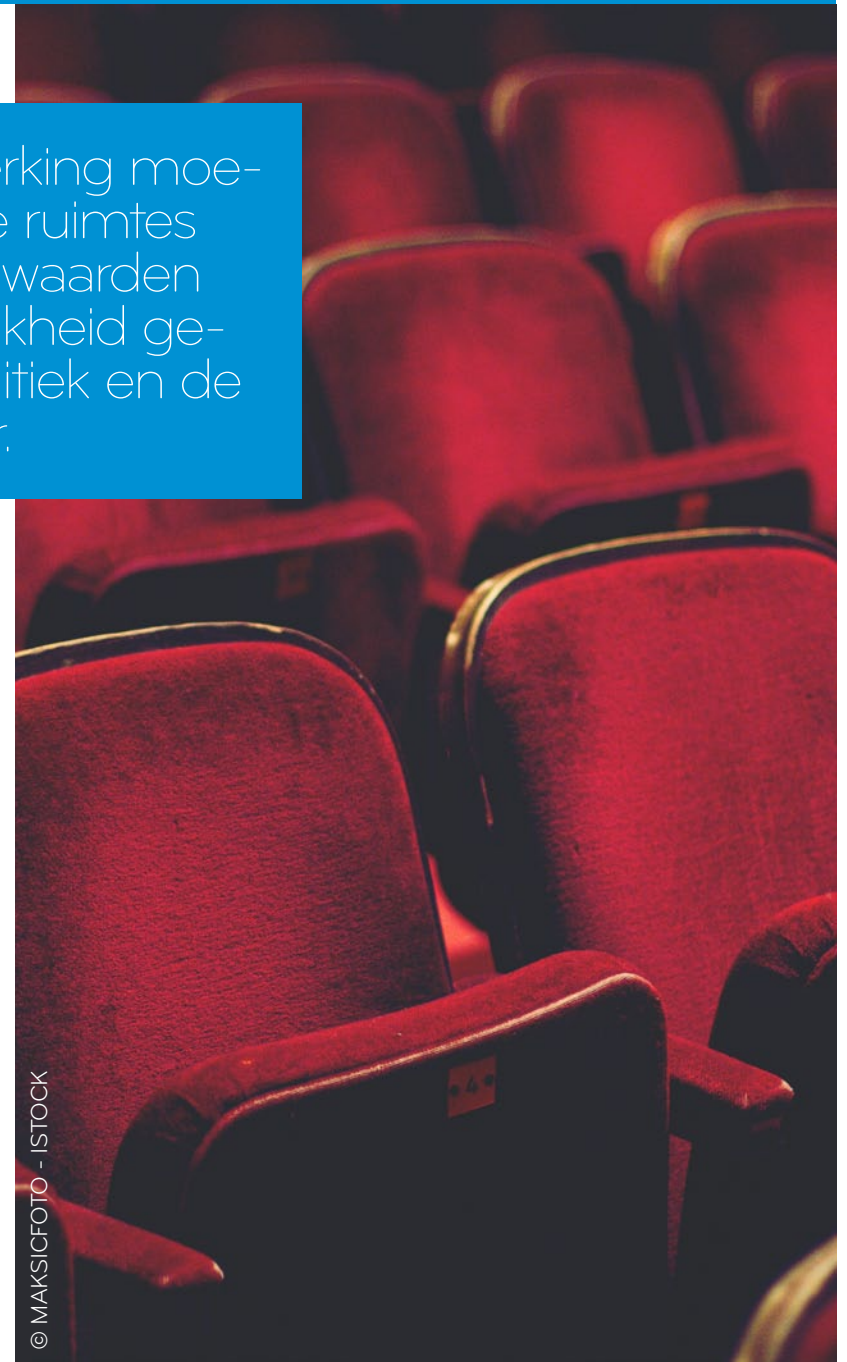
schappijopbouw. In Zimbabwe is theater, ondanks de onderdrukking, een vrijplaats voor maatschappelijk debat. De artiesten houden de samenleving een spiegel voor, maar ze nemen ook actie om dingen ten goede te veranderen. Zo staat in Highfield, niet ver van de hoofdstad Harare, een oude, niet gebruikte spiraalvormige voetgangersbrug, die vuil en onveilig is. Een ware stadskanker. Een theatermaker diende een voorstel in om er een theater met expositieruimte in te bouwen. Hij verkreeg alle vergunningen en Africalia steunt het project financieel. Dat is politieke actie: ruimte opeisen voor cultuur. Onze speerpunten zijn gericht op de vorm, de kwaliteit, de professionalisering van de kunsten; we geven nooit de opdracht om een inhoudelijke boodschap te brengen. Die komt van henzelf.”

“Er is een andere sterke kracht die uitgaat van cultuur”, vervolgt Bjorn Maes. “Cultuur werkt verbindend. We kennen Senegal omdat we hun muziek kennen, we kennen Spanje omdat we Almodóvar en hun paella kennen...

De verbindende kracht van cultuur heb ik ook sterk gevoeld in Bucafé in Harare. Dat was een *community arts venue*, een soort vrijplaats voor artiesten, gegroeid uit een boekenwinkel. Een heel divers publiek van lokale artiesten, zakenmensen, blanke Boeren en expats vonden er elkaar op debatten en boekvoorstellingen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Er was geen agenda, enkel een plek waar alles bespreekbaar was. Cultuur kan verbindend werken als ze iets laat zien van de ander, als ze je confronteert met iets dat je raakt, een punt van herkenning. Als mensen een *common ground* vinden. Dat kunst de wereld kan redden is wellicht een te straffe uitspraak, maar ze is wel de makkelijkste weg tot de ander.”

Verkalkte instellingen

De politieke uitstraling van cultuur moet ook volgens Jan Goossens in een welbepaalde zin begrepen worden. “Kunst kan politiek zijn, maar moet ver weg blijven van de geïnstitutionaliseerde culturele of

politieke instellingen. Ze zijn zo verkalkt dat elke tijdsinvestering verloren moeite is. Ik zie wel toekomst in de versterking van de civiele samenleving via kleine culturele structuren, die op eigen kracht werken en hun middelen elders zoeken. Er is een snel ontwikkelende klasse van burgerij en ondernemers in de Afrikaanse steden. Daar zit enorm veel potentieel! Kijk naar Nollywood, de bloeiende filmindustrie van Nigeria. Daar is een samenwerking ontstaan die de samenleving grondig heeft veranderd. Ik vind het jammer dat onze politici energie blijven steken in de politieke klasse van bijvoorbeeld Congo. Daarvoor zie ik niet veel toekomstperspectieven.”

Net als Bjorn Maes is Jan Goossens beducht voor politieke instrumentalisering van cultuur. “Artiesten *moeten* zeer weinig, ze worden enkel verondersteld straf werk te maken.

Af en toe kan een cultuurproduct expliciet over waarden gaan, maar in de eerste plaats moeten de cultuuractoren in ontwikkelings-samenwerking investeren in de creatie van gedeelde ruimtes waar mensen elkaar echt ontmoeten en waar waarden als solidariteit, respect, luisterbereidheid en gelijkheid gepromoot worden. De geïnstitutionaliseerde politiek en de corporate media bieden die ruimte niet langer.”

Zelf doen

Toen minister van Ontwikkelingssamenwerking, Alexander De Croo, in november zijn oor te luisteren legde bij een aantal cultuuractoren, had Lukas Pairon een duidelijke boodschap: “Als we de beschikbare middelen verstandig willen inzetten, laat ons dan punctuele, eenmalige acties achterwege laten. Ze brengen weinig zoden aan de dijk.

“ Dat kunst de wereld kan redden is wellicht een te straffe uitspraak, maar ze is wel de makkelijkste weg tot de ander.

Pas na een langdurige relatie benader je de realiteit en passen je acties er beter in. Daarnaast geef ik de voorkeur aan opleiding in plaats van financiële ondersteuning, tenzij ook die weer gekoppeld is aan een leertraject.” In 2005 organiseerde Music Fund samen met partner Oxfam Solidariteit op vraag van enkele muziekscholen in de Palestijnse grondgebieden een grootschalige inzameling van ongebruikte muziekinstrumenten. De actie werd een enorm succes. Belgische

Chéri Samba, "Oui, il faut réfléchir", 2014.
© Chéri Samba Foto © André Morin

meer weten

Internet

<https://africalia.be>

<http://www.musicfund.eu>

<http://afrikafilmfestival.be>

<https://connexionkin.com/>

ateliers herstelden gebroken instrumenten en Pairon reed zelf met een volle vrachtwagen naar Palestina. Deze schenking was een eerste zet, maar al gauw voelde Music Fund de nood aan een verdere stap: het volgende jaar organiseerden ze technische opleidingen voor instrumentenherstel. "Ik denk dat we pas vanaf dat moment over ontwikkeling konden spreken", zegt Pairon. "Via de technische opleiding stellen we ons ten dienste van de sector en lokale projecten met een eigen artistieke visie. Het is van geen belang *wat* men met de instrumenten doet. Muzikanten kunnen zelf hun muzikaal project naar hun hand zetten. Wij leveren technische knowhow aan trotse mensen en sterke projecten met bepaalde praktische noden. Dat is ontwikkeling."

Zielen roven

Cultuur is geen onschuldig goed, wil Guido Convents tot slot nog kwijt. "Het is de controle van het beeld van de andere. Pas als

we die controle bevragen, doorbreken we het gevaar voor machtsmisbruik. In bepaalde culturen gelooft men dat foto's de ziel van de mens roven. Dit is geen naïef bijgeloof. Als je van iemand een beeld neemt, heb je macht over die persoon. Je interpreteert, je creëert een eigen verhaal. Die macht moeten we kritisch bekijken. Media hebben een andere agenda dan cultuur. Zij willen hun eigen boodschap brengen en zijn minder geïnteresseerd in een dialoog met de andere, tenzij dit hun doel dient. Cultuur verrijkt je blik op de wereld via kunst, onderwijs en directe ontmoetingen. Men ziet meer en wordt meer mens." Meteen het eenvoudigste maar sterkste argument voor een tweerichtingsverkeer tussen Noord en Zuid.

SYLVIE WALRAEVENS